

DOBOS CSILLA
(Miskolc)

A terminológia egységessége a tételes jog és a jogalkalmazás nyelvhasználatában

Bevezetés

A nyelv és a jog viszonyát az összefonódás és a kölcsönös függőség jellemzi. A jogi tartalom kizárólagosan a jogi fogalom konkrét nyelvi alakjában, vagyis elsősorban a szakszavak, a terminológia által válik közölhetővé és hatályossá. A jogi fogalom egyrészt a jog területéhez, másrészt a nyelv területéhez kapcsolódik [Olivecrona 2000: 153–185, Szabó 2000: 1–47], következésképpen a jogi terminológia kialakulása, fejlődése és mindenkor állapota sem választható el e kettő együttes hatásától [B. Kovács 1995]. Ezért a jogi szaknyelv terminológiai rendszerének vizsgálata a nyelvtudomány és a jogtudomány metszéspontjaiban, interdiszciplináris keretek között valósítható meg.

Amikor a jogi terminológia és a jog kapcsolatát elemezzük, tulajdonképpen egy sokkal átfogóbb és általánosabb témakört érintünk, nevezetesen a nyelv és a társadalom fejlődése közötti viszonyt. A jogi nyelv és a jogi terminológia ontológiai kapcsolatban áll a joggal, amennyiben ez utóbbi nem létezne nyelv és szakszavak nélkül. Mivel a jog a maga céljainak elérése érdekében eszközként használja a nyelvet, a nyelv és a jog közötti függőségi viszony nem egyenlő arányú, nem azonos minőségű. A jogot létében határozza meg a nyelv, így a jog csak annak közlésére alkalmas, amit számára a nyelv és annak terminológiai rendszere lehetővé tesz. Amit a nyelv nem képes kifejezni, az jogilag valójában nem létezik.

A jogi gondolat kifejeződésének legadekvátabb eszköze a nyelv, ám különböző jogi dokumentumok tanulmányozása során megállapítható, hogy egyazon jogi gondolat eltérő nyelvi eszközökkel is kifejezhető. A jog annak érdekében, hogy a lehető legpontosabban juttassa kifejezésre a jogi gondolatot, sajátos nyelvi formát, jogi szaknyelvet használ. Ennek eszközeit veszi igénybe, hogy a jogilag releváns tartalmat kifejezze. A jogi szaknyelv eszköztárában meghatározó szerep jut a szakszavaknak, a jogi tartalom adekvát módon ugyanis csak egy általános érvényű terminológiai rendszer által válik közölhetővé.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a jog különböző területein milyen módon valósul meg a terminológia egységes használata, és melyek azok a jogforrások, amelyek egyértelműen meghatározzák egy adott jogi fogalom kifejezéséhez kapcsolódó terminus technikus alkalmazását. Terjedelmi korlátok miatt vizsgálódásunkat jogi szempontból a tételes jog és a jogalkalmazás nyelvhasználatára, nyelvi szempontból pedig a funkcióigés szerkezetek¹ terminológia alkalmazására szűkítettük.

¹ A funkcióigés szerkezetek (pl. *kölcsön vesz, gyanúba fog, kifogást emel, parancsot ad, választ ad, hálát ad, cserébe ad, engedélyt ad, eligazítást ad, bosszút áll, útjára bocsát, fogságba esik, rendszerbe foglal, levelezést folytat, ítéletet hoz, döntést hoz, szövetséget köt, zavart okoz* stb.) az ige-főnév típusú alárendelő szókapcsolatok közé sorolhatók. A szerkezet szintaktikai központját a funkcióigék alkotják, amelyeknek segítségével kifejezhetők az igére általában jellemző grammatikai kategóriák: a szám, a személy, az igeidő, az igemód, az igefajta és az igeszemlélet kategóriái. Így tehát a funkcióige mintegy összpontosítja és ezáltal determinálja az egész szerkezetet meghatározó szintaktikai és morfológiai funkciók nagyobb részét.

A szintaktikai szempontból domináns funkcióigék a szerkezet szemantikai struktúrájának a kialakításában alárendelt szerepet játszanak, vagyis a funkcióigés szerkezetekben a szintaktikai és a szemantikai feladatok

1. A jogi szaknyelv terminológiai rendszere

Minden szaknyelv² differentia specificája a sajátos szókincs. A szaknyelvek mind logikailag, mind nyelvileg rendszerezett és definiált, valamilyen módon rögzített és intézményesített általános érvényű, egységes terminológiai rendszerrel rendelkeznek. Egy gyermek világrajöttét a szülést levezető orvos az orvosi szaknyelv eszközeivel, terminológiai rendszerének megfelelő elemeivel fogja elmondani, amelyben a gyermek bizonyára „magzat” lesz vagy „foetus”. A jogi szaknyelvben viszont a gyermek „jog-alanyként”, „állampolgárként”, esetleg „örökösként” fog szerepelni a születéskor fennálló jogi körülményektől függően, illetve a kiemelendő jogi szempontokat figyelembe véve.

A szaknyelvek szókincsét az idegen, elsősorban görög és latin eredetű szavak alkalmazása, valamint a nemzetközi szóhasználat átvétele jellemzi. Ennek eredménye az azonos szakterületek nyelvének nemzetközi jellege. Ezen nemzetközi interdependencia, vagyis a fogalmak elnevezésének nemzetközi egységesítésére irányuló törekvés elsősorban a műszaki- és természettudományok területére jellemző, ám az utóbbi időben ilyen irányú tendenciák a társadalomtudományok területén is megfigyelhetők.

A jogi szaknyelv elsősorban a jogász szakma által kialakított és használt nyelv. Ugyanakkor a jog társadalmi funkciójából adódóan hatóköre messze túlnő egy szakma, egy szakterület határain, így a jogi terminológia az egész társadalom, azon belül pedig egyes csoportok vagy az egyének számára közvetíti az állam által alkotott kötelező magatartási normákat. Abból következően, hogy a jogi szaknyelv szókincsét – a többi szaknyelv szókincséhez viszonyítva – a társadalom széles rétegei használják, a jogi terminológia széleskörű elterjedésével kell számolnunk: a jogi terminológia behatol és eleven hatást fejt ki a társadalmi kommunikáció számos területén. (Természetesen a jogi szaknyelv hatása nem korlátozható csupán a szókincs elterjedésére, számolnunk kell a jogi szaknyelv stílusának, műfaji és formai sajátosságainak nyelvi hatásával is.) Fontos megjegyeznünk továbbá, hogy a jogi szaknyelv akceptálja azon szakterületek nyelvhasználatát, amelyeket szabályoz, vagyis a jogszabályok a nyelvhasználattal reflektálnak a szabályozás alá vont életviszonyok szaknyelvi jellegzetességeire. Ez a nagyfokú adaptációs készség a jogi szaknyelv egy további sajátosságához vezet, nevezetesen a jogi szaknyelv azon jellegzetességéhez, hogy szakszókincse túlnyomóan a köznyelv szókészletéből származik [Karcsey 1981: 330]. A jogi szaknyelv szókincsét az alábbi források alkotják:

megoszlanak, polarizálódnak: a funkcióigés szerkezetek szintaktikai központját a funkcióige, szemantikai központját pedig a főnévi komponens alkotja. A két komponens sorrendje nyelvenként, illetve mondatszerkesztési szabályoktól függően változhat (pl. *feljelentést tesz, выносить решение, zur Aufführung bringen, to give (sy) a smile* stb.)

A magyar jogi szaknyelvben leggyakrabban előforduló funkcióigék listája: *tesz, hoz, gyakorol, eszközöl, foganatosít, vesz, juttat, folytat, bír, helyez, nyer, nyújt, okoz, képez, rendelkezik, talál, szerez, fog, emel, ad* stb.

Az orosz jogi szaknyelvben leggyakrabban előforduló funkcióigék listája: *осуществлять/осуществить, производить/произвести, предъявлять/предъявить, подлежать, носить/нести, совершать/совершить, принимать/принять, давать/дать, причинять/причинить, вносить/внести, получать/получить, создавать/создать, оказывать/оказать, проводить/провести, сдавать/сдать, налагать/наложить, наносить/нанести, выносить/вынести, водить/вести, подвергать/подвергнуть* stb.

² A szaknyelv azon nyelvi kommunikációs eszközöknek az összessége, amelyek az emberi munkamegosztás különböző területein bekövetkezett fejlődés során kialakult fogalmak, rendszerek és viszonyok kifejezésére alkalmasak. A szaknyelv mindig objektív alapú, mivel valamilyen reális társadalmi valósághoz, ismeretághoz, mesterséghez, foglalkozáshoz vagy tudományhoz kapcsolódik [Karcsey 1981:329]. A szaknyelv használatának legfőbb célja abban keresendő, hogy a rendelkezésére álló nyelvi kommunikációs eszközök optimális felhasználásával az emberi munkamegosztás során létrejött különböző területeken a kommunikációt adekvát módon biztosítsa.

1. Köznyelvi szavak
2. Általános tudományos lexika
 - a. A társtudományok szaklexikája (pl. filozófiai, történelmi, szociológiai terminológia)
 - b. A szabályozott terület szókinése (pl. orvosi, mezőgazdasági stb. terminológia)
3. Speciális jogi szakszókincs

A harmadik csoporton belül további differenciálásra nyílik lehetőség:

- Jogi jelentéssel felruházott, de közismert szavak, amelyek megértése általában nem okoz gondot a laikusok számára sem (pl. *öröklés, hagyaték, végrendelet, adásvétel, tartozás, szembesítés* stb.) Ide tartoznak ősi magyar jogi szakszavaink is, például: *jog, törvény, eskü, örökös, bíró, bíróság* stb.

- Jogi szakszavak, amelyek köznap hangzásuk ellenére sem egyértelműen értelmezhetők a jogi képzettséggel nem rendelkezők számára (pl. *jogalany, jogképesség, jogi személy, elbirtoklás, hatály, perbehívás, perfüggetlenség, végzés, terhelt, gyanúsított, vádlott, elítélt* stb.)

- A köznyelvből átvett jogi szakszavak, amelyeket a jog speciális, szűkebb és a köznyelvtől gyakran eltérő jelentésben használ (pl. *dolog, jószág, test, gyermek, rokon, személy, birtok, tulajdon, vagyon, késelem, panasz, bizonyítás* stb.) Ezek a szavak a köznyelvtől eltérő absztrakciós szintű fogalmakat jelölnek, jelentésük konkrét tárgyismereten, pontos fogalmi meghatározáson alapszik.

- A köznyelvben nem használatos jogi szakszavak (pl. *vélelem, szolgálat, represszália, repatriálás, szubszidiárius, visszterhes* stb.) és kifejezések (pl. *tevékeny megbánás, tilos önhatalom, tárgyi hatály, súlyosítási tilalom, rosszhiszemű pervitel* stb.). Ezeknek a szavaknak és kifejezéseknek a megértése, helyes értelmezése és használata jogi képzettséget feltételez.

A jogi szaknyelv terminológiai rendszerét a harmadik csoportba sorolható jogi terminusok összessége alkotja, amelyeknek legfőbb közös jellemzője, hogy jelentésük jogszabályokban rögzített definíciók által egyértelműen meghatározott. A jogi terminológia éppen ennek következtében alkalmas arra, hogy a jogi tevékenységgel kapcsolatos valóságot magasabb absztrakciós szinten, részletesebben, pontosabban tükrözze, mint ahogyan az a köznyelvi szavak által lehetséges.

A jogi szaknyelv egy további fontos sajátossága a szókészlet használatának módja. A jogi szaknyelvben a közlés módjának, a közlés minőségének és formájának nagyobb jelentősége van, mint más szaknyelvek esetében. A jogi nyelv szakszavai ugyanis jogi fogalmakhoz, jogi tényekhez, helyzetekhez, viszonyokhoz kapcsolódnak, így használatukhoz jogi következmények fűződnek.

A jogalkotásban és a jogalkalmazásban is alapvető követelmény a szakszerűség és közérthetőség. A jog természetéből és funkciójából adódóan a jogi szaknyelvben a szakszerűség primátusa érvényesül, ami azonban nem zárja ki, sőt bizonyos szempontból egyenesen feltételezi a közérthetőséget. A jogi szaknyelv – a már említett kötöttségek keretei között – az egységes és pontos szóhasználatra, a szabatos megfogalmazásra törekszik. Ezen belül a speciális jogi igényeket az egyes kifejezések megszorító, szűkítő értelmű alkalmazásával elégíti ki.

2. A funkcióigés szerkezetek szerepe a jogi terminológia rendszerében

A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelv fontos attribútumai, s mint ilyenek egyaránt használatosak a jogi szaknyelv mindhárom területén, úgymint a tételes jog, a jogalkalmazás és a jogtudomány nyelvében. Minthogy a fogalmi pontosság és a terminológiai azonosság egyaránt követelmény a jogi szaknyelv mindhárom részében, illetve azok különböző alkalmazási szféráiban, a funkcióigés szerkezetek használatát a jogi szaknyelv struktúráján belül az egységesség jellemzi. Ez biztosítja a terminológiai azonosságot és végső soron a jogi tartalom adekvát megjelenítését. Így például az *emberölést elkövet* szókapcsolat jogi tartalmát a tételes jog különböző szintű jogszabályai a *совершать/совершить убийство* funkcióigés szerkezettel jelölik, és soha nem annak szinonimáival: *лишить жизни, умертвить, отправить в рай, ликвидировать* stb.

A *совершать/совершить убийство* funkcióigés szerkezetet bizonyos esetekben a funkcióigés szerkezettel szinonima párt alkotó ige (*убивать/убить*) helyettesíthetné, azonban ez a fajta felcserélhetőség nem jellemzi a jogi szakszövegeket.

Az orosz jogi szaknyelv terminológiai egységességét tükrözi a konkrét jogalkalmazói gyakorlat, amikor is a tételes jog által funkcióigés szerkezet segítségével definiált jogi tartalmat ugyanazon nyelvi eszköz, vagyis ugyanazon funkcióigés szerkezet használatával fejezi ki:

- 1) *Труп Лазаревой был обнаружен спустя год при производстве строительных работ в подвале ... Расследованием было установлено, что ее **убийство совершил** Анатолев С. А., один из охранников строящегося д. 27. Анатолев признался, что **убийство совершил** при попытке изнасиловать Лазареву, (Обвинительное заключение по уголовному делу № ...)*

- 2) *Парфененко, опровергая предъявленное ему обвинение, утверждал, что он не мог **совершить убийство** Хомченко, так как в эту ночь находился в зале ожидания речного вокзала на пристани ... (Постановление о прекращении уголовного дела № ...)*

A felsőbb szintű jogszabályok – a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyük következtében – nemcsak az alsóbb szintű jogszabályok tartalmát, hanem azok nyelvezetét is meghatározzák. Ezáltal az azonos jogi gondolatot kifejező, különböző szintű jogszabályok nyelvezete nagyrészt azonos terminológiát és megegyező nyelvi eszközöket tartalmaz. Ebből az következik, hogy amennyiben adott jogi tartalom adekvát kifejezése meghatározott funkcióigés szerkezethez kötődik, úgy ezen jogi tartalom különböző jogszabályokban – a jogszabálynak a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyétől függetlenül – mindig ugyanannak a funkcióigés szerkezetnek a segítségével jut kifejezésre.

A jogszabályok hierarchiájából fakadó tartalmi és nyelvi egységesség miatt a jogi szaknyelvben előforduló funkcióigés szerkezetek forrásai a magasabb szintű jogszabályokban található meg. Amennyiben a magasabb szintű jogszabály egy adott jogi tartalmat meghatározott funkcióigés szerkezettel fejez ki, úgy ezen funkcióigés szerkezet használata az alacsonyabb szintű jogszabályban kötelező. (Természetesen csak abban az esetben, ha annak szabályozási tárgya az adott jogi tartalmat magába foglalja.)

Például az orosz Polgári Törvénykönyv a tulajdonnal, a tulajdon birtoklásával és használatával kapcsolatos cikkeiben [(4), (5)] az orosz alkotmány megfelelő cikkében (3) előforduló terminológiát használja:

- (3) ***Владение, пользование и распоряжение** землей и другими природными ресурсами **осуществляются** их собственниками свободно, если это не наносит ущерба окружающей среде и не нарушает прав и законных интересов иных лиц.*
(Конституция Российской Федерации, Статья 36.)
- (4) *Лицо, которому земельный участок предоставлен в постоянное пользование, **осуществляет владение и пользование** этим участком в пределах, установленных законом, иными правовыми актами и актом о предоставлении участка в пользование.*
(Гражданский Кодекс Российской Федерации, Статья 269.)
- Распоряжение** недвижимым имуществом доверительный управляющий **осуществляет** в случаях, предусмотренных договором доверительного управления.*
(Гражданский Кодекс Российской Федерации, Статья 1020.)

A terminológia egységessége nemcsak az azonos területeket szabályozó különböző szintű jogszabályokat jellemzi, hanem a tételes jog egészét is. Például a *felügyeletet gyakorol* funkciógés szerkezet által jelölt jogi tartalmat – a szabályozási területtől függetlenül – ugyanaz a funkciógés szerkezet rögzíti az alkotmányban, a különböző törvényekben [(6), (7), (8), (9)], utasításokban, rendelkezésekben és szabályzatokban [(10), (11)]:

- (6) *Орган опеки и попечительства по месту жительства подопечных **осуществляет надзор** за деятельностью их опекунов и попечителей.*
(Гражданский Кодекс Российской Федерации, Статья 34.)
- (7) *Если сохранение устава в неизменном виде влечет последствия, которые было невозможно предвидеть при учреждении фонда, а возможность изменения устава в нем не предусмотрена либо устав не изменяется уполномоченными лицами, право внесения изменений принадлежит суду по заявлению органов фонда или органа, уполномоченного **осуществлять надзор** за его деятельностью.*
(Гражданский Кодекс Российской Федерации, Статья 119.)
- (8) *Если малолетний причинил вред в то время, когда он находился под надзором образовательного, воспитательного, лечебного или иного учреждения, обязанного **осуществлять** за ним **надзор**, либо лица, **осуществлявшего надзор** на основании договора, это учреждение или лицо отвечает за вред, если не дока-*

жет, что вред возник не по его вине в осуществлении надзора.
(Гражданский Кодекс Российской Федерации, Статья 1073.)

- (9) *Генеральный прокурор Российской Федерации, прокуроры субъектов Российской Федерации, подчиненные им прокуроры, а также прокуроры, непосредственно **осуществляющие надзор** за исполнением наказаний на соответствующих территориях;*
(Уголовно-исполнительный Кодекс Российской Федерации, Статья 24.)
- (10) *Хотя она и огорожена деревянным забором, но работники охраны постоянно находятся в проходной и не **осуществляют надзор** за объектами, расположенными на остальной территории фабрики.*
(Представление о принятии мер по устранению причин и условий, способствующих совершению преступлений)
- (11) *... которые должного **надзора** за его поведением не **осуществляли**.*
(Постановление об отдаче несовершеннолетнего обвиняемого под присмотр администрации школы- интерната)

Az *осуществлять/осуществить надзор* funkcióigés szerkezet használatáról megállapítható, hogy minden olyan esetben előfordul, amikor a jogalkotó az alá-fölé rendeltségi viszonyból fakadó ellenőrzési jogot kívánja kifejezni. Ez pedig független attól, hogy milyen viszonyokban, szervezetekben, illetve milyen jogi dokumentumokban jelenik meg a *felügyelet gyakorlása* mint általános ellenőrzési jogosultság.

A jogi szaknyelvre jellemző terminológiai azonosság nem jelenti az adott nyelvi elemek morfoszintaktikai tulajdonságainak az azonosságát. A magasabb szintű jogszabályok többnyire általánosak és elvontak, ezért – a normák megfogalmazásakor – a törvénykönyvek a funkcióigés szerkezetek mellett deverbális főneveket tartalmazó szókapcsolatokat használnak. Például: *вынесение приговора, причинение вреда, совершение преступления* stb. Ez azzal magyarázható, hogy az igék és a deverbális főnevek közül mindig az utóbbiak jelentése az általánosabb és az elvontabb. Az adott főnévi szókapcsolatok és a megfelelő funkcióigés szerkezetek szintaktikai funkciói és szemantikai reprezentációja, következésképpen vonzatstruktúrája eltérő (*вынесение приговора – вынести приговор; причинение вреда – причинить вред; совершение преступления – совершить преступление*). Az eltérések (pl: állítmányi, illetve bővítményi funkció; a funkcióige formális vonzatának a tárgyesete, illetve a főnévi alaptagú szerkezet birtokos esetű bővítménye stb.) elsődlegesen a kategoriális különbségekre vezethetők vissza.

- 12) *Если малолетний **причинил вред** в то время, когда он находился под надзором образовательного, воспитательного, лечебного или иного учреждения, **обязанного осуществлять за ним над-***

зор, либо лица, осуществлявшего надзор на основании договора, это учреждение или лицо отвечает за вред, если не докажет, что вред возник не по его вине в осуществлении надзора.

(Гражданский Кодекс Российской Федерации, Статья 1073.)

- 13) *Не является преступлением причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам лицом, действующим во исполнение обязательных для него приказа или распоряжения. Уголовную ответственность за причинение такого вреда несет лицо, отдавшее незаконные приказ или распоряжение.*
- (Уголовный Кодекс Российской Федерации, Статья 42.)

A fent elmondottakat összegezve megállapítható, hogy jogi szaknyelv struktúráján belül a funkcióigés szerkezetek használata egységes. Ezen terminológiai egységességet az biztosítja, hogy:

- az alacsonyabb szintű jogszabályok mindig átveszik a magasabb szintű jogszabályokban használt funkcióigés szerkezeteket;
- a jogi szaknyelv struktúrájában központi helyet elfoglaló tételes jog nyelve determinálja a jogalkalmazói jog nyelvhasználatában, így e terület adaptálja a jogszabályok terminológiáját és ezzel együtt a funkcióigés szerkezetek alkalmazását is.

Befejezés

A nyelv és a jog meghatározott szabályok és törvényszerűségek alapján felépülő normatív rendszer. A nyelv normarendszerének, és azon belül annak egyik legfontosabb elemének, terminológiai rendszerének a megsértése a kommunikáció gátjává válhat. Különösen igaz ez a jog területén, hiszen a jogszabálynak: „teljes egészében és minden megnyilvánulásában csak nyelvi létezmódja van” [Seregy 1989: 30]. Ezért a nyelvi norma megsértése a jogalkotás vagy a jogalkalmazás során szükségszerűen a jogi tartalom sérelmével jár: „nem lehet szakmai szempontból sem kifogástalan egy jogi szakszöveg, ha nyelvileg nem az” [uo. 30]. A nyelvileg kifogástalan szakszöveg megalkotásának pedig alapvető feltétele a terminológia egységes használata.

Irodalom

- B. Kovács M. 1995. *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján.* Miskolc.
- Karcsay S. 1981. Jog és nyelv. *Jogtudományi Közlöny* 36: 325–338.
- Olivecrona, K. A jogi nyelv és a valóság. In: *Jog és nyelv.* Budapest. 2000. 153–185. o.
- Seregy L. 1989. Nyelvi normák a szakszövegekben. In: Bíró Á. (szerk.) *Szaknyelvi divatok.* Budapest.
- Szabó M. Szó szerint ... A jog és a nyelv interferenciájáról. In: *Jog és nyelv.* Budapest. 2000. 1–47. o.